

Jog- és államtudomány

TÓTH GÁBOR ATTILA*

Szólásszabadság és befogadó társadalom

gyűlöletbeszéd – egyenlőség – utilitarizmus – tartalmi és kontextuális jogkorlátozás – emberi méltóság – demokrácia

Ez a szöveg a szólásszabadság talán legégetőbb problémájával, a gyűlöletbeszéddel foglalkozik. A gyűlöletbeszéd elterjedése együtt jár a közállapotok romlásával, és elősegítheti a demokrácia felszámolását. Ahol a gyűlöletbeszéd kliséi bekerülnek a közvélemény alakítóinak hétköznapi szótárába és az állam nevében eljárók toposzai közé, ott a célba vett csoportok tagjai kiteszítettá válnak, és megnő a velük szembeni erőszak esélye. A náci hatalomra jutásától a ruandai népirtáson át a roma honfitársaink elleni gyilkos támadásokig megannyi szörnyű tanulság támasztja alá, hogy a gyűlölködő szavakat gyilkos tettek követik.

Ha ez így van, akkor a megoldás látszólag egyszerű. A jog nem lehet vak a történelmi tanulságokra: a közösségi célok érdekében tiltani kell a nyilvános gyűlöletbeszéd különböző formáit, és így megóvható a demokrácia és a társadalmi csoportok integritása. Kétségtelen, hogy a gyűlöletbeszédbe tipikusan olyan közlések tartoznak, melyeket minden jóérzésű ember okkal vet meg. Ki az a demokratikus értékek iránt elkötelezett ember, aki könnyű szívvel támogatja a pusztító következményekkel fenyegető náci beszéd szabadságát?

Meglehet azonban, hogy az összefüggés kevésbé egyszerű. Nem biztos, hogy a gyűlöletbeszéd terjedését meggátolni hivatott szóláskorlátozó jogpolitika következménye a demokrácia és az állampolgári jogegyenlőség fennmaradása. Sőt az is lehet, hogy bizonyos körülmények esetén az összefüggés más irányú: a szólásszabadság korlátozása indikátora annak, hogy *csökken az emberi jogok elismertsége* és állami védelme.

Az írás néhány újabb szempontot ajánl megfontolásra a gyűlöletbeszéd dilemmájával kapcsolatban. Leíró annyiban, hogy adalékkal szolgál a szabályozás fogalmi és

* Dr. Tóth Gábor Attila egyetemi docens, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszék, tga818@law.unideb.hu. Az írás *A jogok törvénye. Értekezések az alkotmányos szabadságról* című könyvem (Budapest, Gondolat, 2014) 5. fejezetének rövidített, átszerkesztett változata.

történeti modelljeinek és főbb elméleti kereteinek meghatározásához. Ugyanakkor normatív igényű is, mivel – az empirikus ismeretek értékelése nyomán – a demokrácia védelmében nem kevesebb, hanem több szólást pártol. Arra hívja fel a figyelmet, hogy létezik egy indikátora annak, ha a szóláskorlátozó szabályozás biztosan antidemokratikus és alapjogsértő tendencia része: amikor nem a hátrányos helyzetű, sérülékeny társadalmi csoportok tagjait védi, hanem a többségi, hatalmi pozícióban lévőkét.

1. Gyűlöletek és törvények

A gyűlöletbeszéd-kifejezésnek nincs koherens, széles körűen elfogadott szakirodalmi vagy tételes jogi definíciója.¹ A *tágabb* meghatározás leginkább bizonyos társadalmi csoportok tagjaival szembeni szándékosan sértő és/vagy megalázó és/vagy kirekesztő és/vagy fenyegető szólást vagy más önkifejezést tekint gyűlöletbeszédnek. Lehetséges a gyűlöletbeszédet *szűkebben* definiálni, amikor csak azok a szólások tartoznak bele, amelyek konkrét körülmények között, meghatározott társadalmi csoportok tagjaival szembeni erőszakot vagy más egyéni jogsértést váltanak ki és/vagy megzavarják a közrendet, vagy ezek valamilyen mértékű veszélyét hordozzák magukban.

A „gyűlölet” kifejezés utalhat akár a beszélő *motívumaira*, akár a közlés céljára vagy *hatására* is. Az utóbbi esetben a hallgatóságban, az olvasóközönségben vagy tágabban: a társadalomban felizzó gyűlöletet jelentheti. Természetesen mint minden „szólás”, a gyűlöletbeszéd is megjelenhet szóbeli vagy írásbeli közlésként, hang- vagy képi formában, akár előadás, performansz keretei között is.

Megközelítéstől függően a védett *társadalmi csoportok* lehetnek a faji, etnikai, vallási, nemi és ezekkel azonos megítélés alá eső, társadalmilag hátrányos helyzetű, kisebbségben lévő, sérülékeny közösségek. A velük szembeni gyűlöletbeszédet sokan leegyszerűsítő módon náci beszédnek nevezik. Mások specifikáció nélkül, általában „a társadalmi csoportok” elleni szólást tartják gyűlöletbeszédnek, nem szűkítve a védelmet a sérülékeny közösségekre. Fontos, hogy a leíró definíció megválasztása önmagában nem jelent normatív állásfoglalást arról, hogy mi tilos és mi nem.

Nagy jelentősége van annak, hogy miként jelenik meg a gyűlöletbeszéd fogalma az államokat kötelező nemzetközi jogi normákban. A két legtöbbször hivatkozott normaszöveg közül például a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló, 1965-ben elfogadott ENSZ Egyezmény² 4. cikke alapján tilos – egyebek mellett – a „faji felsőbbrendűsége vagy gyűlöletre alapozott eszmék terjesztése” (*dissemination of ideas based on racial superiority or hatred*) és a „faji megkülönböztetésre való izgatás” (*incitement to racial discrimination*). Az Európai Unió Tanácsa által elfogadott, a rasszizmus és az idegengyűlölet elleni küzdelemről szóló 2008/913/

¹ Az alábbi összegzés forrása: WALDRON, Jeremy: *The Harm in Hate Speech*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2012, 236–237; STEVENS, John Paul: Should Hate Speech Be Outlawed?, *The New York Review of Books*, Vol. 59. (2012) No. 10., 18–19.

² Magyarországon az 1969. évi 8. tvr. hirdette ki.

IB kerethatározat³ 1. cikke a „nyilvánosság előtt erőszakra vagy gyűlöletre uszítást” (*publicly inciting to violence or hatred*) igényli büntetni. A kerethatározat talányos szövegrésze szerint a tagállamok dönthetnek úgy, hogy csak a „közrend megzavarásának valószínűségét előidéző, vagy fenyegető, gyalázkodó, sértő jellegű cselekményeket” büntetik (*conduct which is either carried out in a manner likely to disturb public order or which is threatening, abusive or insulting*). Ráadásul a 7. cikk hozzáteszi, hogy a kerethatározat „semmilyen tekintetben nem kötelezi a tagállamokat arra, hogy olyan intézkedéseket hozzanak, amelyek ellentétesek [...] a véleménynyilvánításra vonatkozó alapvető elvekkel, ahogyan azok az alkotmányos hagyományokból [...] erednek”.

Külön említést érdemel az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának a vallások becsmérése elleni küzdelemről szóló, nem kötelező erejű határozata,⁴ amely az emberi jogok megsértésének minősíti a vallások becsmérését (*defamation of religion*). A blaszfémia általános és meglehetősen homályos tilalma mellett az elítélendő gyalázkodások körébe került a vallások szimbólumainak és köztisztelőben álló vezetőinek célbavétele a médiában. A nemzetközi megosztottságot nemcsak a rendkívül szoros szavazati arányok jelzik, hanem az is, hogy míg az Iszlám Konferencia és az Arab Liga erőteljes kezdeményezőként és támogatóként lépett fel, addig az Európai Unió a határozat ellen szavazott.

Figyelemre méltó az is, hogy a gyűlöletbeszéd bizonyos formáit büntető demokratikus országokban (Egyesült Királyság, Németország, Kanada, Dánia, Új-Zéland stb.) szerteágazóak a törvényi meghatározások. Az Egyesült Királyságban például a „fenyegető, gyalázkodó vagy sértő szavak használata vagy ilyen magatartás” tilalma (*threatening, abusive, or insulting words or behavior*) érvényesül, így büntetés fenyegeti az olyan önkifejezési indíttatású vagy célú tetteket is, mint például zászló, szent könyv vagy kereszt égetése. Kanadában a törvény szövege szerint bármilyen „beazonosítható csoport” (*any identifiable group*) elleni gyűlöletkeltő megnyilvánulás miatt jár büntetés, de csak akkor, ha az „a közrend megzavarásának veszélyével” jár (*likely to lead to a breach of the peace*). Dániában ugyanakkor ez a következmény nem feltétele a szankciónak, de az igen, hogy a személyek csoportját „rassz, bőrszín, nemzeti vagy etnikai hovatartozás, hit, szexuális orientáció” miatt érje verbális sérelem.

Tehát a gyűlöletbeszéd kategóriájáról, a tiltott szólás karakteréről és a védett csoportok köréről nincs világos nemzetközi sztenderd vagy alkotmányos konszenzus. A nemzetközi jogi normák alkalmazásakor ugyanazok a kifejezések és értelmezési problémák kerülnek elő, mint a belső jog szabályainak magyarázatakor. Magyarországon leginkább az „izgatás”, „uszítás” és „gyalázkodás” büntetőjogi kategóriáinak különböző magyarázatai és alkalmazásai határozzák meg a doktrinális elemzéseket és a joggyakorlatot.

³ A Tanács 2008/913/IB kerethatározata (2008. november 28.) a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről. HL L 328., 2008. 6. 12., 55–58.

⁴ A/HRC/RES/13/16, 2010. 03. 25.

Lehet, hogy egyszerűen olyasmiről van itt szó, mint a pornográfia, amit Potter Stewart amerikai főbíró így határozott meg: „*I know it when I see it.*”⁵ Ám aligha intézhető el ilyen egyszerűen a tárgy körülírása, mert a tét az, hogy a demokratikus államok törvényhozása mit tilthat legitim módon, és milyen mértékig avatkozhat be a szólásszabadságba. Ezért ebben az írásban a szélesebb értelemben vett gyűlöletbeszéd-meghatározást tekintem kiindulópontnak: azonosítható társadalmi csoport tagjaival szembeni szándékos, gyűlöletet kifejező (sértő, megalázó, kirekesztő, fenyegető) szólásokat és más önkifejezési módokat sorolom ide azért, hogy összehasonlító és normatív szempontok figyelembevételével különbséget lehessen tenni az egyes esetek között. Nem térek ki külön a történeti tabuk (népirtás, emberiség elleni bűnök tagadása stb.) és az egyesület-, illetve pártbetiltás kérdéseire. Ugyanakkor a jogi szabályozás normatív alapjaival kapcsolatos megállapításaim értelem-szerűen vonatkoznak a speciális esetekre is.

2. Történeti modellek

2.1. Egyesült Államok

Közkeletű felfogás, hogy földrajzi és történeti perspektívából a szólásszabadság két rivális felfogása rajzolódik ki. Az egyik az Egyesült Államok, a másik Európa koncepciója. Az amerikai jog, úgymond, „közel abszolút” védelmet nyújt a szólásszabadságnak, míg az európai doktrína szélesebb körű közérdekű korlátozásokat ismer el. (Magyarországról az a hír terjedt el, hogy már-már az amerikaival azonos védelmet ígért a szólásszabadságnak.)⁶ A tézis alapja, hogy az Egyesült Államok fenntartással csatlakozott az 1965-ös ENSZ Egyezményhez, és nem vállalt olyan kötelezettségeket a szólás korlátozására, mint ami az Európa Tanács és az Európai Unió normáiból következhet. Az amerikai alkotmány első kiegészítésének szövege valóban abszolutisztikus módon fogalmazza meg a szólás szabadságát: „A Kongresszus nem alkothat törvényt, amely [...] csorbitja a szólás- vagy sajtószabadságot.” A Legfelső Bíróság szerint a közbeszéd szabadsága „akadálytalan, robusztus, széles körű”.⁷

A gyűlöletbeszédet korlátozó szabályok bírósági kontrollja azon alapul, hogy a szélsőséges közléseket sem szabad indexre tenni pusztán a tartalmuk miatt. Csupán meghatározott helyen, időben vagy módon való tartalomközlés eshet korlátozás alá, ha alkotmányos indokok megfelelően igazolják a jogi beavatkozást. A szóláshoz való alkotmányos jog része, hogy szabad neonáci felvonulást tartani és svasztikát hasz-

⁵ „Felismerem, ha látom.” *Jacobellis v. Ohio*, 378 U.S. 184 (1964).

⁶ ROSENFELD, Michel: *Hate Speech in Constitutional Jurisprudence: A Comparative Analysis*. In HERZ, Michael–MOLNAR, Peter (eds.): *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, 242–289.

⁷ *New York Times v. Sullivan*, 376 U.S. 254, 270 (1964).

nálni,⁸ a melegekkel szemben nyilvánosan átkozódní,⁹ tagadni a holokausztot,¹⁰ demonstratív módon elégetni az amerikai zászlót,¹¹ a feketékkel szembeni gyűlöletet kifejező keresztet égetni¹² stb.

Az európaiától eltérő *történelmi körülményekre* való hivatkozás mindazonáltal félrevezető lehet. Érdeemes felidézni, hogy 1791-es elfogadásától kezdve az első alkotmánykiegészítés közel másfél évszázadig nem akadályozta a törvényhozást abban, hogy korlátozza a szólásszabadságot. Alig néhány évvel azután, hogy a szövetségi alkotmány megtiltotta a Kongresszusnak, hogy csorbítsa a szólásszabadságot, már el is fogadták az *Alien and Sedition Act* (1798) című súlyosan szóláskorlátozó törvényt. A közhivatalt viselők és a köznyugalom védelmében hozott törvényt ugyan nem igazolja, de magyarázza, hogy *A föderalista* szerzői közül Hamiltont követő dobálták meg, a Jayt mintázó szalmabábut elégették, republikánus milicisták álltak készségben föderalista seregek ellen, és mindeközben Franciaországból a jakobinusterror hírei keltettek további feszültséget. Abban az időben kevesen vélték úgy, hogy a kormányzati rendszerrel és vezetőivel szembeni gyalázkodó és gyűlölködő megszólalások értékelését elegendő rábízni a vélemények szabad piacára.¹³

A mai alkotmányjogi sztenderd elődjének számító *clear and present danger* tesztet az első világháború végén dolgozta ki Oliver Wendell Holmes főbíró. Ő és bírótársa, Louis Brandeis vélekedtek elsőként úgy, hogy az állam nagyobb veszélyt jelent az egyén szabadságára, mint fordítva. Mindazonáltal a teszt első alkalmazásai arra szolgáltak a bírák többsége számára, hogy igazolják a háborús részvétel ellen tiltakozó amerikaiak elítélését az 1917-es kémkedési törvény alapján.¹⁴ Bár kivételesen előfordult, hogy a teszt alapján a bíróság védelmet garantált a szólásszabadságnak, ez a megközelítés alapozta meg mások mellett pacifisták, szocialisták és kommunisták elítélését a második világháború idején,¹⁵ majd a McCarthy-időszakban is.¹⁶ Tartós fordulat az 1960-as években következett be, amikor a bíróság Holmes tesztjét továbbgondolva kidolgozta a *Brandenburg*-tesztet: a szólás csak akkor tiltható és büntethető, ha jogellenes tette való közvetlen és szándékos felhívást tartalmaz, és kimutatható a tett elkövetésének objektív valószínűsége (*likely to incite or produce imminent lawless action*). A kritériumot alkalmazva a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a Ku-Klux-Klan tagjai és vezetői nem büntethetők pusztán azért, mert a beszédük rasszista.¹⁷

⁸ *National Socialist Party of America v. Village of Skokie*, 432 U.S. 43 (1977).

⁹ *Snyder v. Phelps*, 131 S.Ct. 1207 (2011).

¹⁰ SCHAUER, Frederick: *Social Epistemology, Holocaust Denial, and the Post-Millian Calculus*. In HERZ, Michael–MOLNAR, Peter (eds.): *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012, 130.

¹¹ *United States v. Eichman*, 496 U.S. 310, 319 (1990).

¹² *Virginia v. Black*, 538 U.S. 343, 367 (2003).

¹³ WALDRON: i. m., 21.

¹⁴ *Abrams v. United States*, 250 U.S. 616 (1919).

¹⁵ STONE, Geoffrey: *Perilous Times: Free Speech in Wartime: From the Sedition Act of 1798 to the War on Terrorism*. New York, W. W. Norton & Company, 2004, 322.

¹⁶ *Dennis v. United States*, 341 U.S. 494 (1951).

¹⁷ *Brandenburg v. Ohio*, 395 U.S. 444 (1969).

Mindezek fényében félrevezető azt állítani, hogy a gyűlöletbeszéd korlátlan védelme érvényesül az Egyesült Államokban. A Brandenburg-teszt alapján a jogellenes tett (ami tágabb kategória, mint az erőszak) kimutatható veszélye kellő indok lehet a korlátozásra. Tiltható a közlés, ha a konkrét körülmények között valós *fenyegetést* jelent másokra.¹⁸ A *Virginia v. Black* ügyben hozott 2003-as ítélet megerősítette, hogy nem alkotmányellenes a feketék elleni gyűlöletet szimbolizáló, rasszista kereszttegetés tiltása, ha a jelképes szóolás a konkrét helyzetben (például egy afroamerikai család udvarán) *megfélemlítő*.¹⁹ Szintén nem tartoznak az első alkotmánykiegészítés védelmi zónájába az úgynevezett „támadó szavak” (*fighting words*): ha a beszélő nem tolerálható módon fejezi ki véleményét, akkor az olyan, mintha csak másokat zavaró zajt csapott volna, ezért hangrezgése nem számítanak szólásnak.²⁰ Végül azt is érdemes megemlíteni, hogy a szövetségi és tagállami törvényeken túl rengeteg egyetemi, üzleti, munkahelyi és más olyan magánregula létezik, amely határok között tartja a gyűlöletbeszédet. Az ilyen szabályzatok is bírósági kontroll tárgyai lehetnek, mégis a közlések kereteinek meghatározásával elősegíthetik az adott helynek megfelelő diskurzust.

Bár az amerikai joggyakorlat korántsem tekinthető következetesnek, két lényeges tanulással szolgálhat. Az empirikus tények egyfelől azt mutatják, hogy amikor az Egyesült Államokban nem alkalmazták a nyilvánvaló és közvetlen veszély formulát, akkor a demokratikus közéleti vita egyes résztvevői is könnyen börtönbe kerülhettek karakteres politikai véleményük kinyilvánítása miatt. Másfelől az esetjog változásai azt jelzik, hogy akkor bővült ki a szólásszabadság, amikor egymást érték a feketék elleni támadások és gyilkosságok, mondhatni polgárháború szélén táncolt az ország. Vagyis a feketéket úgy védte a jogrendszer az inzultusoktól, és az egyenlő bánásmóddhoz fűződő jogait úgy terjesztette ki a szövetségi állam, hogy közben megmaradt a tiltakozók alkotmányban garantált szólásszabadsága.

2.2. Európa

Számos tény utal arra, hogy a gyűlöletbeszéd európai megközelítése eltér az amerikaiétól. Részben nemzetközi és uniós jogi normákra, részben az egyes európai államokat jellemző jogfelfogásra szokás hivatkozni a kevésbé engedékeny európai sztenderd szemléltetésekor. Az Emberi Jogok Európai Egyezményének általános szövegéből nem következik meghatározott, szólásszabadságot szűkítő büntetőpolitikai irányváltás. A strasbourgi bírósági gyakorlatról viszont elmondható, hogy eltér az amerikai szólásszabadság-ítélkezéstől. Strasbourg természetesen nem írja elő a tagállamoknak, hogy korlátozzák a gyűlöletbeszédet, inkább tiszteletben tartja a tagállamok széles mérlegelési kompetenciáját. Nem tartozik az európai szinten védett szólásszabadság körébe a rasszista diszkrimináció sajtóbeli propagálása,²¹ a

¹⁸ *Watts v. United States*, 394 U.S. 705, 707–708 (1969).

¹⁹ *Virginia v. Black*, 538 U.S. 343 (2003).

²⁰ *R.A.V. v. City of St. Paul*, 505 U.S. 377, 393 (1992).

²¹ *Kühnen v. Federal Republic of Germany*, 12194/86, Decision of 12 May 1988.

holokauszt tagadása,²² a melegek²³ vagy vallási közösségek²⁴ elleni gyűlöletbeszéd, a vehemens verbális támadás etnikai csoportok ellen,²⁵ mert ezek a közlések feloldhatatlan ellentétben állnak az Egyezmény alapvető értékeivel, a toleranciával, a társadalmi békével és a diszkriminációtilalommal.

Az Európai Unió Alapjogi Chartája szintén nem kötelezi el magát a gyűlöletbeszéd korlátozása mellett, hanem biztosítja a széles értelemben vett szólás-, gyülekezési és pártalapítási szabadságot. Az Európai Unió Tanácsának fent említett *soft law* kerethatározata az erőszakra vagy gyűlöletre uszítás büntetését írja elő, azon túl igen tág teret enged a tagállamok önálló szabályozásának. Igaz, a kerethatározat puha jogi eszközökkel arra ösztönzi az uniós tagállamokat, hogy lépjenek fel a gyűlöletkelés különböző formáival, valamint a tömeges jogsértések tagadásával vagy dicsőítésével szemben,²⁶ továbbá tekintsék súlyosító körülménynek a rasszista és xenofób motivációjú büntetteket.²⁷

Egységes uniós gyűlöletbeszéd-szabályozás hiányában az Európai Unió Bíróságának meglehetősen szűk kompetenciája van dönteni ilyen tárgykörű ügyekben. Leginkább a diszkriminációtilalom alkalmas az uniós bírósági fellépésre. Például a munkáltató nyilvános közlésben nem utalhat arra, hogy csak meghatározott rasszhoz tartozó vagy etnikai származású munkavállalót alkalmaz – legyen akár üzleti érdek, akár előítélet a kirekesztési cél mögött.²⁸ (Ez persze az Egyesült Államokban is tilos.) Másik példa lehet az uniós fellépésre az elektronikus kereskedelemről szóló 2000/31/EK irányelv²⁹ alkalmazása, amely lehetővé teszi a beavatkozást – egyebek mellett – „a gyűlöletre uszítás és az egyének emberi méltóságának megsértése elleni harc” nevében. Erre hivatkozva sikeresen léptek fel uniós tagállami hatóságok amerikai internetszolgáltatóknál gyűlöletterjesztő anyagokhoz való hozzáférés megakadályozása érdekében. (Például a német hatóságok az eBay-nél.³⁰)

Az amerikai és az európai jog formális megkülönböztetése azonban félrevezető. Először is azért, mert mindkét kontinensen érvényesül a szólás kontextusától függő gyűlöletre uszítás tilalma és az egyenlő bánásmód elvárása. Másrészt azért, mert ahogy az amerikai bírások sem konzekvens, úgy a strasbourgi ítélezésben is fellelhetők vargabetűk. Például a vörös csillag és más kommunista jelképek nyilvános

²² *Honsik v. Austria*, 25062/94, Decision of 27 February 1997.

²³ *Vejdeland and Others v. Sweden*, 1813/07, Judgment of 9 February 2012.

²⁴ *Norwood v. United Kingdom*, 23131/03, Decision of 16 November 2004.

²⁵ *Ivanov v. Russia*, 35222/04, Decision of 20 February 2007.

²⁶ 1. cikk (1) bekezdés c) és d) pont.

²⁷ 4. cikk.

²⁸ A C-54/07. sz., *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding v. Firma Feryn NV*. ügyben 2008. július 10-én hozott ítélet [EBHT 2008., I-5187. o.].

²⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól (Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv). HL L 178., 2000. 7. 17., 1–16.

³⁰ TOURKOCHORITI, Ioanna: Should Hate Speech be Protected? Group Defamation, Party Bans, Holocaust Denial and the Divide Between France (Europe) and the United States. *Columbia Human Rights Law Review*, 45 (2014) 2, 565.

használatát³¹ és az örmény népiertást bagatellizáló véleményt³² védelemben részesítő ítélezés az önkényuralmi szimbólumokról szóló amerikai ítéletekhez hasonlítható irányú. Harmadrészt azért problémás az éles szembeállítás, mert az európai államokban is eltérők a történelmi, társadalmi tanulságok. Franciaország például élen jár a tartalmi alapú korlátozásban, a szélsőjobboldali *Front National* korábbi elnökét, Jean-Marie Le Pen többször ítelték el gyűlöletbeszédért.³³ Mindeközben a rasszista párt támogatottsága töretlen, jelenlegi elnöke, Marine Le Pen pedig a legnépszerűbb politikusok közé tartozik. Az Egyesült Királyságban nincs jelképtörvény, de a *Race Relations Act* (1976) és a *Racial and Religious Hatred Act* (2006) a gyűlöletkeltő közlések széles körű tilalmáról és szankcionálásáról rendelkezik. Kérdéses azonban, hogy a rasszizmus elleni fellépés és a kisebbségvédelem terén összességében jobban teljesít-e az ország, mint az Egyesült Államok.³⁴

Az amerikaiától különböző történelem leckéjét leginkább *Németország* példáján szokás szemléltetni. Magyarozatként egyfelől a weimari köztársaság kudarca és a náci rémtettek tanulságai kínálkoznak, másfelől pedig az, hogy az amerikaiaknak nem kellett saját földjükön megtapasztalniuk a nácizmus borzalmaikat. Közismert Goebbels híres gúnyolódása a hatalom törvényes megkaparintása (*Machtergreifung*) után: „Mindig a demokrácia egyik legjobb vicce marad, hogy halálos ellenségeinek biztosította azokat az eszközöket, amelyek a megsemmisülését okozták.”³⁵

Úgy vélem azonban, a történelem más tanulságokkal is szolgál. Bár a weimari időszakban a náci pártot nem tiltották be, a hatóságok igyekeztek korlátozni Hitler beszédeit, az egyenruha-viselést és bizonyos politikai szimbólumok használatát, de a tilalmak célszerűtlennek és hatástalannak bizonyultak.³⁶ Hitler az úgynevezett „ müncheni sörpuccs” miatti börtönbüntetése alatt írta a *Mein Kampf*-ot. A weimari rendszer pusztulását nem a szabadon terjedő náci beszéd okozta, hanem az, hogy az első világháborút lezáró, megalázó békefeltételek (terület- és lakosságvesztés, jóvátételi kötelezettség) után az alkotmány nem tudta integrálni a politikai közösséget. A politikai elit, a közszolgálatban dolgozók és a fegyveres erők tagjai közül nagyon sokan *nem* lettek őszinte támogatói a demokratikus rendszernek, vagy csalódottakká és kiábrándultakká váltak. Így az igazságszolgáltatás és a kormányzat cselekvői a szélsőséges eszmékre váltak fogékonyra az alkotmány morális erényei helyett. A rendőrség és a bíróság tétlenül tűrte a félkatonai rohamosztagok szabad garázdálkodását. Mindez igaz Magyarország történelmére is. Ki ne tudná, hogy nem a szólásszabadság hozta az ország nyakára a zsidótörvényeket, aztán a nyilasok rémuralmát, majd a háború után a sztálinista diktatúrát?

³¹ *Vajnai v. Hungary*, 33629/06, Judgment of 8 July 2008.

³² *Perinçek v. Switzerland*, 27510/08, Judgment of 17 December 2013.

³³ *Le Pen v. France*, 18788/09, Decision of 20 April 2010.

³⁴ MALIK, Maleiha: *Extreme Speech and Liberalism*. In HARE, Ivan–WEINSTEIN, James (eds.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 2012, 99–105.

³⁵ MÜLLER, Jan-Werner: Be kell-e tiltani a szélsőséges pártokat? *Szuverén*, 2013. november 24., <http://szuveren.hu/tarsadalom/be-kell-e-tiltani-a-szelsosleges-partokat> (2014. március 15.).

³⁶ NEIER, Aryeh: *Defending My Enemy: American Nazis, the Skokie Case, and the Risks of Freedom*. New York, E.P. Dutton, 1979, 163–165.

Hasonlóan féloldalas kép a mai Németországról, hogy a szigorú szóláskorlátozó jogrendszer garantálja a mintaértékű demokratikus működést és a szélsőségek elleni küzdelem hatékonyságát. Tény, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság az 1950-es években betiltotta a neonáci³⁷ és a kommunista pártot,³⁸ majd jóváhagyta a holokauszt-tagadás büntetését.³⁹ Látni kell azonban a német jog alakítóinak törekvését arra, hogy úgy fékezze meg a náci szellemet, hogy megmaradjon a szabadság. A legszélsőségesebb szervezetek és személyek is tartanak legális köztéri megmozdulásokat, és gyakran a náci és a rendre nagyobb számban felvonuló náciellenesek összecsapása okozza a legfőbb nehézséget közrendi szempontból. A korábbi pártfeloszlási kudarcok (indokolatlan betiltások, gyors újjászerveződések, túrhetetlen titkosszolgálati manőverek a szélsőséges szervezetekben) miatt a döntéshozók ma már sokkal megfontoltabban járnak el.

A német alkotmánybíróság igyekszik szűk körben tartani a büntethető szólások körét. Így alkotmányértőnek minősítette, hogy a bajor bíróság pénzbüntetésre ítélt néhány személyt „*Aktion Ausländerrückführung*” feliratú plakátok kiragasztása miatt. A döntés szerint az emberi méltóságot az csorbítja, ha a sértett személytől megtagadják az állami közösség egyenrangú tagjának kijáró státuszt, illetve alacsonyabb rendű lényként kezelik. Ilyen sérelmet a közhatalom okozhat a szabályaival, intézkedéseivel. A konkrét ügyben magánszemélyek használták az „Idegenek, kifelé” szöveget, ami csak meghatározott körülmények között sértheti emberek méltóságát.⁴⁰

A német megközelítés komoly dilemmához vezetett. A holokauszt áldozatainak speciális védelme igazságtalan azokkal a bevándorlókkal szemben, akiket ma fenyeget a rasszista kirekesztés veszélye. A szólástilalom kiterjesztése viszont alááshatja a plurális demokrácia alapjait, és így még a bevándorlási politikáról sem lehetne szabad vitát folytatni. Mindenesetre Németország sikeresnek mutatkozik a politikai szélsőségek elleni küzdelemben, például az Egyesült Királysággal, Franciaországgal vagy Magyarországgal összevetve.

Mindezek alapján érdemes kételkedni abban a szimpla összefüggést kínáló történeti és összehasonlító magyarázatban, hogy a gyűlöletbeszéd kriminalizálása az, ami csökkenti a rasszizmus térhódítását, és elősegíti az egyenlő honpolgári közösség kialakulását.

3. A szólás tartalma és kontextusa

A gyűlöletbeszéd jogi szabályozásának rivális koncepcióit gyakran két fogalom: a tartalmi és a kontextuális alapú korlátozás szemlélteti. Az előbbi tipikusan Európához, az utóbbit az Egyesült Államokhoz szokás kapcsolni. Mondják, hogy Magyarország

³⁷ BVerfGE 2, 1 (1952).

³⁸ BVerfGE 5, 85 (1956).

³⁹ BVerfGE 90, 241 (1994).

⁴⁰ 1 BvR 369/04, 1 BvR 370/04, 1 BvR 371/04 (2010).

e tekintetben nem Európát, hanem Amerikát követte az 1989-es rendszerváltás utáni két évtizedben.⁴¹

A *tartalmi* korlátozás lényege, hogy bizonyos közlések tilosak, függetlenül az elhangzás, megjelenés konkrét körülményeitől és következményeitől. A tartalmi tiltási igény egyfelől lehet *általános* karakterű: rasszbeli, etnikai, nemzeti, vallási, nemi vagy más társadalmi csoportokkal szemben megfogalmazott, sértő, kirekesztő szólásokat érinthet. Másfelől speciális, *konkrét* tartalmakra vonatkozhat: önkényuralmi (náci, kommunista) jelképek használatára, nemzeti jelképek (címer, zászló, himnusz) becsmérlésére, emberiség elleni vagy hasonló bűntettek tagadására vagy dicsőítésére stb. Tartalmi jellegű a náci és fasiszta pártok alapításának tilalma, amit például a második világháború utáni békeszerződések fogalmaztak meg.

A *kontextuális* korlátozás nem ismer eleve tilos tartalmakat, hanem a közlés konkrét körülményeitől teszi függővé a jogi beavatkozást. A közlés helye, ideje, módja, a hallgatóság vagy a címzettek köre és más körülmények befolyásolhatják, hogy igazolt-e a tilalom vagy nem. A gyűlölködő szólás egyik lehetséges hatása, hogy *erőszak vagy más súlyos jogsértés* követi. Az idetartozó *Brandenburg*-teszt és rokonai nem igénylik az erőszak tényleges bekövetkeztét, és azt sem, hogy személy elleni erőszakról legyen szó. Ha fennáll az objektív valószínűsége, hogy a szólás miatt súlyos jogsértés történik, akkor indokolt a beavatkozás. Jogsértés érzelmi előkészítésekor is fel kell lépni. A magyar Alkotmánybíróság „gyalázkodni szabad, uszítani tilos” elhatárolása is ezt a kontextuális megközelítést követte.⁴²

A gyűlöletbeszéd egy további indokkal is korlátozható kontextuális alapon: ha a gyűlölködő szólás a konkrét esetben mások *megfélemlítésére*, megalázására irányul – ez a *Virginia v. Black* ítélet lényegi megállapítása. A hazai alkotmánybíráskodásban valamivel tágabb értelemben jelent meg a szólás címzettjeinek védelme: a beszélő *nem kényszeríthet* másokat arra, hogy álláspontját végighallgassák. Az amerikai szakirodalomból importált, úgynevezett „*foglyul ejtett közönség*” védelme azt kívánja, hogy senki ne nyilváníthassa ki politikai meggyőződését olyan módon, hogy a sértett csoporthoz tartozó személyek kénytelenek legyenek azt végighallgatni, mert nincs módjuk kitérni a közlés elől.⁴³

Papíron könnyű megkülönböztetni a tartalmi és a kontextuális korlátozást. Az előbbi például meghatározott önkényuralmi jelképek (horogkereszt, vörös csillag stb.) nyilvános használatát tiltja, függetlenül a közlő valós szándékaitól, a közlés konkrét céljától és lehetséges hatásaitól. Az utóbbi nem a használt jelkép beazonosíthatóságára fókuszál, hanem például arra, hogy a jelképek segítségével felheccelt tömeg közvetlenül veszélyezteti-e a törvényes rendet és a személyi biztonságot. Az önkényuralmi jelképek használatának és a holokauszttagadásnak a konkrét körülményektől független büntetése ellentétes a kontextuális felfogással. További elhatárolási faktor, hogy tartalmi korlátozás esetén névtelen, nem beazonosítható címzettek esetén is

⁴¹ MOLNAR, Peter: *Towards Improved Law and Policy on “Hate Speech” – The “Clear and Present Danger” Test in Hungary*. In HARE, Ivan–WEINSTEIN, James (eds.): *Extreme Speech and Democracy*, Oxford, Oxford University Press, 2012, 237–274.

⁴² 30/1992. (V. 26.) AB-határozat, ABH 1992, 167.

⁴³ 95/2008. (VII. 3.) AB-határozat, ABH 2008, 782, 789.

helye lehet hatósági fellépésnek. A kontextusfüggő korlátozás viszont előfeltételezi, hogy a címzettek vagy „eszmétársak”, akikre az adott helyzetben komoly *aktivizáló hatást* gyakorol a szöveg, vagy az ellenségnek kikiáltott társadalmi csoporthoz tartozók, akik megfélemlítve, *megalázva kénytelenek eltérni* a gyűlölködő beszédet.

Amilyen egyszerűnek tűnhet a tartalmi és kontextuális beavatkozás fogalmi elhatárolása, annyira nehézkes az ésszerű és következetes gyakorlati alkalmazás. Sőt azt is mondhatjuk, hogy az európai tapasztalatok szerint *tisztán tartalmi* tilalom vagy *nem működik*, vagy *abszurd* eredményekkel jár. Először is, könnyen belátható, hogy a korlátozás csak a szöveg szélesebb nyilvánosságához történő eljuttatására vonatkozhat. A demokratikus országokban nem szokták büntetőbíróság elé állítani azokat, akik „négy fal között”, családi, ismerősi körben használnak önkényuralmi jelképeket.

Szintén törvényes kivételként szokás számon tartani az ismeretterjesztési és művészeti célú közléseket. Ez a megközelítés azt igényli, hogy a konkrét jogesetekben a hatóságok és a bíróságok döntsék el, a beszélő *informálni* akarta-e a publikumot valamely közérdekű kérdésben, vagy a *közrend megzavarására* törekedett. Ha nincs ilyesfajta mérlegelés, és pusztán a tartalom számít, akkor a magyarországihoz hasonló eredmény kalkulálható. A parlament 1993-ban elfogadta a meghatározott náci, nyilas és kommunista jelképek nyilvános használatát büntető törvényt, és az Alkotmánybíróság – a 30/1992-es precedenstől eltérve – 2000-ben alkotmányosnak minősítette a szabályt.⁴⁴ A tilalom azonban nem javította a demokratikus kultúra állapotát, és nem járult hozzá a nácikkal szembeni fellépéshez, mert ők új jelképeket terveztek, vagy olyan harmadik birodalmi szimbólumot választottak, ami nem szerepelt a törvényben, és például azt skandálták a stadionokban, hogy „*Hova megy a vonat?*” Eközben meg a nyomozó hatóságok azt latolgatták, hogy bűncselekmény-e Puskás Ferenc Rákosi-címeres mezének kifüggesztése egy sportszerbolt kirakatában; felelősségre kell-e vonni valakit egy ünnepségen használt csillag alakú, piros lufik miatt; és törvényt sértő-e a Heineken sör logója. A Marxim vendéglő üzemeltetője sokáig volt gyanúsított a hely cégére és retró enteriőre miatt. Ő végül mentesült a felelősségre vonás alól, nem úgy, mint Vajnai Attila, a vöröscsillag-kitűzőt viselő munkáspárti politikus. Ellene egy vörös csillagos kitűző nyilvános használata miatt több büntetőeljárás folyt, a bíróság bűnösnek találta, a strasbourgi bíróság ellenben kimondta, hogy Magyarország megsértette Vajnai szólásszabadságát.⁴⁵ Később lényegében ugyanez történt Fratanoló Jánossal.⁴⁶

Kontextuális korlátozást alkalmaz például a fentebb említett kanadai törvény és a német *Volksverhetzung* büntetőszabály, melyek a közrend veszélyeztetésétől vagy megzavarásától teszik függővé a büntetőjogi fellépést. A náci rezsim bűneinek dicsérete, tagadása vagy bagatellizálása is akkor büntetendő, ha a konkrét körülmények között alkalmas a rendzavarásra. Tehát ezekben a normákban nem önmagában a tartalom, hanem a lehetséges következmény a tiltás alapja, de az amerikaiánál kevés-

⁴⁴ 14/2000. (V. 12.) AB-határozat, ABH 2000, 83. Részben felülvizsgálta a 4/2013. (II. 21.) AB-határozat, ABK 2013/5., 188.

⁴⁵ *Vajnai v. Hungary*, 33629/06, Judgment of 8 July 2008.

⁴⁶ *Fratanoló v. Hungary*, 29459/10, Judgment of 3 November 2011.

bé szigorú a teszt. A *clear and present danger* vagy az *imminent lawless action* kritériumát egyfajta *közvetett* veszély váltotta fel.

Hogy miként működhetnek a tartalmi és a különböző kontextuális korlátozások, azt – a Skokie-ügy nyomán – a következő példa szemléltetheti: képzeljük el, hogy egy rasszista csoport felvonulást tervez a célba vett kisebbséghez tartozók lakónegyedében. Miként reagál erre a tartalmi és a kontextuális megközelítésű jog?

Ha tartalmi alapon korlátozott a szólás, akkor a helyszínnek nincs különösebb jelentősége, mert tilos nyilvános rasszista megmozdulást tartani. Ha a résztvevők náci jelképeket is használnak, az szintén üldözendő. A tartalmi tilalom ugyan nem érzékeny a gyülekező rasszisták szólásszabadságára, de az előzetes tiltási lehetőség nem más, mint *cenzúra*, ezért nyílt bevezetése nem magától értetődő. Ráadásul itt gyakorlati nehézségekkel is szembe kell nézni. Gyakran nehéz előzetesen bizonyítani, hogy a tiltott sávba tartozó véleményt kívánnak megjeleníteni a résztvevők. A rasszizmus újabb szószólói, különösen Európában, az embercsoportok kulturális különbözőségeinek összemérhetetlenségéről beszélnek, és azt állítják, hogy ez képtelenné tesz egyes etnikai csoportokat a beilleszkedésre. Ezért a modern rasszisták jelszavai közé tartozik a „különbözőséghez való jog” és a „saját identitás megőrzéséhez való jog” igénylése. Ha meg a konkrét esetben bizonyító erejű tények hiányában az előzetes tiltás megalapozhatatlan, akkor a karhatalmi fellépés *utólag*, a helyszínen még nagyobb zavarokat és erőszakot generálhat. Könnyen békés demonstrálókkal szembeni rendőrterrornak tűnhet a beavatkozás.

A kontextuális megközelítések a tüntetők céljaira és a helyszínre fókuszálnak. A leginkább korlátozó kritérium: a közrend megzavarására való alkalmasság ugyanarra az eredményre vezethet, mint a tartalmi alapú tiltás, és a jogalkalmazási nehézségek is hasonlóak. (Ez lehet a németországi dilemma.) A fogoly közönség védelme nem a rendezvény tiltását, hanem a helyszín vagy az útvonal módosítását indokolhatja. Ha világossá válik, hogy gyűlöletdemonstrációról van szó, akkor a célba vett lakók jogvédelme azt indokolja, hogy más helyszínre tereljék a tüntetést. (Ehhez a szemlélethez közelített a magyar Alkotmánybíróság 2008-as gyülekezési jogi határozata.⁴⁷) A leginkább gyülekezéspárti kontextuális megközelítés viszont csak akkor engedi a tiltást, illetve az utólagos szankciót, ha a rendezvény a lakók megfélemlítésére, riogatására, elrettentésére irányul. (Ez következik a Brandenburg- és a Black-döntésből.)

A Skokie-ügy ténybeli alapja egyébként eltérő volt: a nácik negyvenezer zsidó, köztük hétezer holokauszt túlélő és leszármazóik lakta városrészben terveztek jelképes erődemonstrációt. A Legfelső Bíróság szabad utat engedett a megmozdulásnak, mert nem ismerte el a szólás korlátozását a „foglyul ejtett közönség” védelmében.⁴⁸ A kormánynak ugyanis nincs joga eldönteni, hogy milyen vélemény köztéri megjelenítését tolerálja, és milyen nem. Fontos sajátossága az ügynek ugyanakkor, hogy viszonylag kisszámú náci résztvevővel kellett számolni, miközben ezrek készülődtek ellenük. Ezért a rendőrökkel szemben az is elvárás volt, hogy a nácik testi épségét

⁴⁷ 75/2008. (V. 29.) AB-határozat, ABH 2008, 663, 672.

⁴⁸ *National Socialist Party of America v. Village of Skokie*, 432 U.S. 43 (1977).

biztosítsák. Végül három megmozdulásra is sor került, de gyér részvétellel, és nem is Skokie-ban.⁴⁹ Ez az amerikai eset tehát kontextusát tekintve alapjaiban tér el az olyan masírozásoktól, melyeknél a célba vett ott lakók testi épségéért indokolt aggódni.

4. A szólás haszonelvű és alapjogi igazolása

Látható, hogy a történelmi tapasztalatokból és az újabb nemzetközi joggyakorlat eredményeiből nem olvasható ki könnyű megoldást ígérő recept. Hogy milyen megközelítések jöhetnek számításba, és melyeket indokolt elvetni, végső soron *igazolás* kérdése. Kérdés, *miért* „alapvető” emberi jog a szólásszabadság. Miért tartalmazza az amerikai alkotmány első kiegészítése, hogy a kormányzat nem csorbíthatja a szólás szabadságát; miért szerepelt az 1848. március 15-i tizenkét pont közül az elsőben, hogy: „*Kívánjuk a sajtó szabadságát és a cenzúra eltörlését*”; miért biztosít az összes nemzetközi emberi jogi dokumentum kiemelt védelmet a véleménynyilvánítási szabadságnak? A kérdésekre adható empirikus, történelmi magyarázat, és normatív, igazolási. Most az utóbbival foglalkozom.

A nyilvános szólás szabadsága nélkül nincs alkotmányos demokrácia. A kormányzatok hatalmát korlátozó szólásszabadságot többféle közismert elv és cél igazolja. *John Stuart Mill* klasszikus utilitarista teóriája szerint a társadalom nagyobb eséllyel ismeri meg az igazságot a tudományos, politikai és morális kérdésekben, ha tolerálja a vélemények piacának szabadságát.⁵⁰ Mill szerint, ha az állam megakadályozza valamely vélemény szabad közlését, akkor lényegében tévedhetetlennek nyilvánítja saját magát. „A vita elhallgattatása mindig egyenértékű a csalhatatlanság feltételezésével.” Empirikus gondolkodóként tapasztalati ténynek vélte, hogy a tévedések előbb-utóbb elbuknak a tényekkel és az érvekkel szemben.

Mill emellett úgy gondolta, hogy minden szellemi terméknek szüksége van intellektuális kihívásokra, hogy ne váljon dogmává vagy valamiféle előítélletté. Úgymond, szükségünk van az ördög ügyvédjeire, hogy a velük való vitában megerősítsük saját ésszerű elgondolásainkat. „Ha a newtoni filozófiát nem engedték volna kétségbe vonni, az emberiség nem bízhatná meg olyan tökéletesen benne, ahogy megbízik.” Mill hangsúlyozta még, hogy az igazság sokszor szélsőséges álláspontok megszelídítéséből vagy kombinációjából formálódik. Előfordul, hogy be kell érünk féligazságokkal.

Továbbá, konzekvencialista szólásszabadság-felfogásából az következett, hogy a véleménynyilvánítás csak meghatározott körülmények esetén korlátozható közhatalmi eszközökkel: mások sérelmének megakadályozása érdekében (*prevent harm to others*). Mill példái alapján mértékadó elemzések úgy tartják, hogy a sérelem konkrét személyek fizikai vagy anyagi értelemben vett ártalmait jelenti, a bántó közbeszéd

⁴⁹ STRUM, Philippa: *When the Nazis Came to Skokie: Freedom for Speech We Hate*. Lawrence, University Press of Kansas, 1999.

⁵⁰ MILL, John Stuart: *A szabadságról*. Budapest, Századvég, 1994, 26, 30–32.

miatti érzelmi, lelki sérelmek nem tartoznak közéjük.⁵¹ Egyébként Mill nyomdokain Oliver Wendell Holmes is a megismerés, a *tudás forrásaként* tartotta kiemelten véendőnek a szólás szabadságát. Egyfajta darwinista felfogást képviselve úgy vélte, a közlések szabad versenyében a jobb álláspontok nagyobb eséllyel maradnak életben, mint a rosszak.

Észrevehetjük, hogy a modern alapjogi bíraskodás kontextusfüggő szólásvédelmének gyökerei a milli haszonelvű elgondolásra vezethetők vissza.⁵² A gyűlölködő szólások szabadsága nem azt jelenti, hogy bármilyen mértékben is igaznak tekintjük őket, hanem azt, hogy tudjuk, vannak jobb, racionális érvek, amelyek a szabad vitában felülkerekednek. Ha az állam nem a közvetlenül fenyegető vagy bekövetkező jogellenes kár esetén szankcionálja a szólást, akkor még nagyobb kárt okozhat. Például könnyen rásüthető a „rasszista” bélyeg arra, aki nem ért egyet a kormányzat bevándorlási politikájával, és ez végül a szólásszabadság csorbítását eredményezheti. A tartalmi korlátozás csúszós lejtőjén bajosan lehet megállni. Hasonló konzekvencialista megfontolás érvényesülhet a holokausztagadással kapcsolatban: az embertelenségekről szóló történelmi ismeretek és magyarázatok csak addig tarthatnak igényt a tudományosság rangjára, amíg lehetőség van a vitásukra. Ellenkező esetben dogmává silányulhatnak.

Az utilitarista igazolás ugyanakkor komoly kihívással néz szembe: ereje és hatóköre megkérdőjelezhető. A huszadik század, de akár napjaink tapasztalatai is azt látszanak bizonyítani, hogy túlzott a milli optimista várakozás. Az irracionalitás világa sokkal összetettebb, mint ahogy Mill elképzelte. A demagógia, a fanatizmus, a kirekesztés korántsem tűnt el a történelem süllyesztőjében. Sőt Európában újra virulnak korábban végleg legyőzöttnek hitt rasszista tanok. Kérdés, vajon mennyiben járulnak hozzá a közjóhoz, az igazság kiderítéséhez vagy a demokratikus diskurzus előmozdításához a náci karlendítők, az Auschwitzból viccet csinálók, a romák elpusztításáról elmélkedők. Lehet, hogy hosszú távon az igazság diadalmaskodik, de rövid távon ez kevésbé nyilvánvaló a politikai moralitás tekintetében, mint a természettudományos igazságok esetében.

Az empirikus nehézségek mellett a jogok tartalmát illetően is jócskán maradnak alapvető tisztázatlanságok. Mindenekelőtt az, hogy miként vethető össze egyfelől a szóláshoz fűződő érdek, másfelől a célba vett csoporthoz tartozókat fenyegető sérelem, kár vagy más hátrány. Megoldást kínál erre a szabad szóláshoz való jog rivális felfogása, amely a jog „alapvető” mivoltára helyezi a hangsúlyt. *Ronald Dworkin* és *Edwin Baker* abból indult ki, hogy az alapvető jogok, köztük a szólás szabadsága, abban különböznek az ezeryi törvényes jogosultságtól, hogy a kormányzat nem tagadhatja meg az egyénektől utilitarista közösségi célokra hivatkozva. A kiemelt védelem mögöttes indoka a politikai egyenlőséggel függ össze: igazságtalanul járna el a kormányzat, ha nem ismerné el azt, hogy a fennhatósága alatt élő egyének teljes értékű tagjai a politikai közösségnek. Végző soron Dworkinnál az *egyenlő mé-*

⁵¹ VAN MILL, David: *Freedom of Speech*. In ZALTA, Edward N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/freedom-speech/>, 2.2. (2014. március 15.).

⁵² LEWIS, Anthony: *Freedom for the Thought That We Hate: A Biography of the First Amendment*. New York, Basic Books, 2007, 184–187.

tóság eszméjén,⁵³ Bakernél az *autonómia* elvén⁵⁴ alapul, hogy mindenkinek egyenlő joga van a kormányzat figyelmére és tiszteletére.

Az egyenlő alapvető jogok származéka, hogy mindenki megpróbálhat véleményének kifejezésével hatást gyakorolni szűkebb vagy tágabb közösségére és a kormányzatra. Az információkhoz való szabad hozzáférés, azok akadálymentes áramlása nemcsak hatékonyabbá teheti a közösségi döntéshozatalt, hanem az autonóm egyéni életvezetés feltétele is. Az állam akkor kezeli egyenlőként honpolgárait, ha elismeri *mindenki autonóm szabadságát*, hogy megossza közösségével gondolatait. A szólásszabadsághoz való jog „alapvető” volta veszítené el értelmét, ha a szenttelen és a nem különösebben ellentmondásos megfontolásokat közzé lehetne tenni, a szeretetérzést szét lehetne kürtölni, de a szenvedélyes, dühös, provokatív, utálkozó érzeleteknek és meggyőződéseknek tilos volna hangot adni.

A szabad szóolás dworkini igazolása összefügg az alkotmányos rendszer normatív *legitimitásával* is. Az állami közhatalom igényt formál az állampolgárok engedelmességére. Arra, hogy mindenki tartsa be a jogi törvényeket. A közhatalom szükség esetén akár fizikai kényszerrel is biztosítja a jogrend fenntartását, a törvények végrehajtását. A legitim közhatalom azonban nem azonos a pusztá erőszakszervezettel. A legitimitáshoz egyfelől az szükséges, hogy az országlakosok ismétlődő, szabad és tisztességes választások során adjanak felhatalmazást a hatalomgyakorlásra. Másfelől a legitimitás egyéni jogosultságokat igényel. Mindenkinek joga van arra, hogy megpróbáljon hatást gyakorolni a politikai folyamatokra.⁵⁵ Mindenkinek joga van elmondani a formális és informális vitákban, ha nem ért egyet a közhatalom gyakorlóinak döntéseivel.

Ne feledjük, az alkotmányos demokratikus jogrendben az egyenlőség elvéből számos antidiszkriminációs jogi előírás és tilalom következik. Vajon miként várhatja el a demokratikus közösség a törvények betartását, és miként formálhat igényt arra, hogy akár kényszerrel is érvényt szerez az egyenlősítő törvényeknek, ha megtagadja a jogot a kételkedőtől, az egyet nem értőtől és a vehemens tiltakozóktól, hogy a nyilvánosság előtt megszólaljanak? Ahogy a *választójog*, úgy a véleménynyilvánítás szabadsága is megilleti azokat, akik provokatív vagy offenzív álláspontot képviselnek. A gyűlöletbeszéd tolerálásából nem következik, hogy a kormányzatnak minden álláspontot egyformán érvényre kell juttatnia, épp ellenkezőleg: az alkotmányos demokrácia közhatalmi gépezete elítélheti a rasszista és más kirekesztő felfogásokat, sőt köteles tenni ellenük. De *nem tilthatja meg, hogy emberek így gondolkodjanak és szóljanak*.

Végezetül egy fontos összehasonlítás. Láthatjuk, hogy a milli utilitarista és a dworkini deontologikus megközelítés is inkább a kontextuális korlátozás irányába húz. Az utilitarista azt vizsgálja, mikor jár a szólás olyan konkrét, ártalmas következményekkel, melyek indokolják a beavatkozást. A dworkini pedig azt nézi, mikor sérül a szólás következtében másik konkrét alapjog. Vegyük észre a két igazolás eltérő irányait is.

⁵³ DWORKIN, Ronald: *Freedom's Law: The Moral Reading of the American Constitution*. New York, Harvard University Press, 1996, 227–243.

⁵⁴ BAKER, C. Edwin: Gyűlöletbeszéd. *Fundamentum*, 2008/2., 5–18.

⁵⁵ KIS János: *Az állam semlegessége*. Budapest, Atlantisz, 1997, 388–389.

Az utilitarista a *közhaszon* eszközeinek tartja a szólást, ezért nem érzékeny az igazság kiderítéséhez szükségtelennek gondolt önkifejezések védelmére. Riválisa viszont azt vizsgálja, hogy a szólás sérti-e mások *autonómiáját, szabadságát, méltóságát*. Úgy is mondhatjuk, hogy az előbbi a *közösségi hatást*, az utóbbi az *alapjogi határt* írja körül. Dworkin etikai függetlenségnek nevezi azt az elvet, hogy a szólás értékeségére és igazságára tekintet nélkül védendő, mert az autonóm személynek joga van azt mondani, amit gondol. A demokratikus állam különbséget kell hogy tegyen helyes és helytelen álláspontok között (el kell ítélnie a rasszizmust), de nem várhatja el az állampolgáraitól, hogy az állammal azonosuljanak, önmagukkal szemben.⁵⁶

5. A méltóság védelme

5.1. Kisebbség

Az ember szabadságát és erkölcsi jogosultságait elismerő alkotmányos demokráciák alapelve, hogy az egyének szabadságát biztosító jogok addig tartanak, amíg nem sértik mások hasonló szabadságjogait. A gyűlöletbeszéd eseteiben egyfelől a beszélő szabadságjoga, másfelől a gyűlölet célkeresztjébe kerülő társadalmi csoporthoz tartozók jogai jönnek számításba. Láttuk, Dworkin kifejezetten az emberi méltóság igazolásvélelre alapozza robusztus szólásszabadság-konceptióját. Kérdés, miként igazolhatja a másik oldal méltóságvédelme a szólás korlátozását, ha egyébként nem fenyeget erőszak vagy más jogsértés, és nincs belátható veszélye a közrend megzavarásának. Másképpen fogalmazva: miként befolyásolja a gyalázkodó, gyűlölködő beszéd szankcionálása a védeni kívánt személyek és csoportjaik emberi méltósághoz való jogát? Három lehetséges koncepciót hozok szóba. Az első az egyenlő státuszra, a második a sérelemokozásra, a harmadik az inkluzivitásra hivatkozik.

Egyenlő státusz. Az emberi méltóság elve alapvetően az ember speciális jogi státuszát fejezi ki. Alapjogi vagy alkotmányos értelemben legfőképpen azt jelenti, hogy az ember olyan bánásmódot igényelhet, amely tiszteletben tartja szabadságát, autonómiáját és felelős döntéseit. E tekintetben minden ember egyenlő, függetlenül származásától, etnikai vagy nemzeti hovatartozásától, nemétől, vallási vagy más lelkiismereti meggyőződésétől, politikai világnézetétől, szexuális irányultságától stb.

Úgy vélem, a gyűlöletbeszéd nem képes megingatni a személyek egyenlő alapjogi vagy alkotmányos státuszát. Az egyenlő státuszt az állam döntései és a közhatalmi cselekvők megszólalásai csorbíthatják. Kezdve azzal, hogy verbálisan vagy szimbolikusan elvitatják bizonyos etnikai, nemzeti, vallási vagy más hasonló csoporthoz tartozók egyenlő értékességét, egészen odáig, hogy módszeresen megfosztják őket jogaiktól, szabadságuktól, és végül életüktől. Ám a különböző gyűlöletbeszédtesztek nem a közhatalmi intézményekre és tisztségviselőkre vannak szabva. Ezért a méltóságra mint az egyenlő státuszra épülő koncepció nem képes lefedni a gyűlöletbeszéd-szituációk sokféleségét.

⁵⁶ DWORKIN, Ronald: *Justice for Hedgehogs*. Cambridge, Mass., London, Belknap Press, 2011, 368–371.

Sérelemokozás. A méltóság alapú szóláskorlátozás másik lehetséges magyarázata nem szűkül a közhatalmi cselekvőkre. Az elgondolás abból indul ki, hogy a gyűlöletbeszéd a nyilvánosság különböző fórumain akkor is nyilvánvalóan komoly hatással van az emberek *szubjektív érzéseire*, ha nem generál erőszakot: nemcsak nyugtalanító vagy zavaró, hanem sértő, lelki fájdalmakat okozó a célba vett közösséghez tartozók számára. Tehát itt a méltóságsértést a meghatározatlan, *névtelen közönségnek* okozott sérelemmel azonosíthatjuk.

A szólástilalom indoka azonban nehezen lehet önmagában az, hogy a közlés etnikai, vallási vagy más kulturális csoportokat sért, mert így határtalanra válik a nyilvános beszéd korlátozása. A közéleti szólásszabadságnak alig marad értelme. Úgy vélem, nem lehet a tilalom mércéje az, hogy a közlés „mások számára sértő”, mert abból végső soron az következne, hogy csak neutrális vagy mindenki számára kellemes és barátságos közlésekre van jogunk. Ehhez viszont értelmetlen az „alapvető jog” minősítést kapcsolni.

Gondoljunk például arra, hogy az egyik vallás tanítása az üdvözülés feltételeiről akár sértő is lehet más vallásúak vagy a vallástalanok számára. És fordítva: az egyházhoz nem tartozók lelkiismereti megnyilvánulásai sérthetik a vallási közösséghez kötődőket. Vagy vegyük figyelembe, hogy az egyik nemzet kiválóságáról vagy dicső múltjáról szóló gondolatmenet elkerülhetetlenül fájó sebeket okozhat más nemzeti közösséghez tartozók számára. Ezért a sérelemokozáson túli kritériumokra volna szükség a szólástilalom méltóság alapú igazolásához. Ám nincs olyan *durvasági mércé*, amely pusztán az elhangzott szavak alapján, a konkrét körülményektől és az ésszerűen várható hatásoktól függetlenül jeleznél, hogy a durva beszéd elérte a méltóságsértésnek minősülő szintet.

Az olvasók feltehetően egyetértenek abban, hogy „a cigányok élősködő férgek” szöveg tartalmában sértő. De valószínűleg azt is belátják, hogy „a cigányok rosszabbul teljesítenek az iskolában” vagy „a cigányok sosem végeztek igazi mezőgazdasági munkát” szöveg is sértő, bántó, megalázó és igazságtalan lehet a romák számára (és persze minden demokratikus gondolkodású ember számára is). Ha az előbbi kontextustól függetlenül tiltja a jog, akkor az utóbbiakat sem kezelheti másként, és nem látható a szóláskorlátozás vége. Emlékeztet, hogy a Jyllands-Posten dán napilapban publikált, Mohamed prófétát terroristaként ábrázoló karikatúrák miatt a muszlim vallási közösséghez tartozók közül sokan sértve érezték magukat szerte a világban. A sérelemokozás azonban nem alapozta meg a rajzoló vagy az újságszerkesztő felelősségre vonását, mert az a politikai szólás- és sajtószabadság végét jelentette volna.⁵⁷

Inkluzivitás. A harmadik koncepció – mely Jeremy Waldronhoz köthető⁵⁸ – arra épül, hogy a demokratikus társadalmak befogadó karakterűek, vagyis alapvető jellemzőjük, hogy legfőbb közjavaik közé tartozik mindenki méltóságának tisztelete. A polgárok joggal várhatják el, hogy a társadalomban, a hétköznapi életben tisztelettel bánjanak velük. Ez az igény különösképpen jelentkezik a hátrányos helyzetben

⁵⁷ CRAM, Ian: *The Danish Cartoons, Offensive Expression, and Democratic Legitimacy*. In HARE, Ivan–WEINSTEIN, James (eds.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 2012, 311–330.

⁵⁸ WALDRON. i. m.

lévő, sérülékeny társadalmi csoportok részéről, melyek a múltban szisztematikusan elnyomás áldozatai voltak, és a jelenben is ható társadalmi folyamatok és súlyos előítéletek akadályozzák egyenlő érvényesülésüket, boldogulásukat. Tehát a waldroni olvasat szerint a legfőbb ártalom, amit a mindenkinek szóló gyűlöletbeszéd okoz, az a társadalom befogadó minőségének romlása.

Ha az állam az inkluzivitás előmozdítása érdekében korlátozza a gyűlöletbeszédet, akkor ahhoz hasonlóan jár el, mint amikor a bíróság megsértését (*contempt of court*) szankcionálja. Nem az ügyben eljáró, a pulpituson helyet foglaló bíró sérelmére, megbántódására, szubjektív érzéseire reagál, hanem az igazságszolgáltatási fórum autoritását védi, miként az Emberi Jogok Európai Egyezményének angol szövegében szerepel: „*authority and impartiality of the judiciary*”. Vagyis a korlátozó szabály azt hivatott garantálni, hogy a bíróság elláthassa feladatát. A gyűlöletbeszéd inkluzivitás-elvű korlátozása sem a konkrét sérelmekről próbálja megvédeni a kisebbségekhez tartozókat, hanem a nyilvánosság szférájában törekszik megőrizni az egyenlő méltóságból fakadó egyenlő tisztelet érvényesülését, és meggátolni a kirekesztést.

A megközelítés láthatóan kerüli, hogy a megsértettek *szubjektív* szempontjaitól tegye függővé a szólásszabadság korlátozását. Látszólag *objektív* kritériumot, a társadalmi berendezkedés befogadó karakterét helyezi előtérbe. Ennek ellenére lényegében ugyanazokkal a problémákkal küzd, mint a sérelmi érv. Egyrészt, ahogy a szólás sértő durvaságának vagy offenzív karakterének nincs használható mértékegysége, úgy a társadalmi inkluzivitás ellen ható szólásnál sem lehet körülírni, mi különbözteti meg a még megengedhető és a már tiltandó szólást. Másrészt, a bíróság megsértésének analógiája arra is rávilágít, hogy a közlés tartalma mellett a körülményei is számítanak. A *contempt of court* angolszász és strasbourgi gyakorlata arról szól, hogy tilos a bíróság falai között a bírót és másokat sértegetni, az épületben demonstrálni, a bíró rendelkezésének ellenszegülni. A sajtót érintő korlátozás lehet, hogy nem szabad a folyamatban lévő eljárás pártatlan és független megítélését hátrányosan befolyásoló cikkeket közölni az eljárás ideje alatt. A *contempt of court* azonban nem akadályozza egyes bírósági ítéletek, bírói szakmai teljesítmények kritikájának, akár téves, túlzó vagy igazságtalan minősítésének, és nem gátolja az egész bírászkodási rendszerrel kapcsolatos negatív attitűdök kifejtését sem.⁵⁹ Vagyis nem akadályozza a közéleti diskurzust.

Az inkluzivitási szempont, mivel tartalmi korlátozást jelent, adós marad a szólás kontextusának mérlegelésével. Nem világos, miért kellene azonosan megítélni „az élősködő cigányok” szöveget egyfelől akkor, ha diák írta az iskolai mosdó falára, vagy gyári munkás szájából csúszott ki munkahelyi disputa során, vagy zártkörű rendezvényen mondták, vagy színházi produkcióban hangzott el, vagy szélsőséges lapban bukkant fel; másfelől meg akkor, ha romaellenes tüntetés előtt bömbölik az interneten vagy felvonuló náci skandálják a cigánysoron. Az inkluzivitási érv ugyanis az előbbi halmazra terjesztené ki a szankcionálást, hiszen az utóbbi halmazba tartozó esetek a kontextuális alapú korlátozás eszközeivel is megtorolhatók.

Mindezek alapján úgy vélem, a kisebbségi csoportokhoz tartozók méltóságának védelme akkor kezdődhet, és a szólásszabadság akkor érhet véget, amikor a gyűlö-

⁵⁹ TóTH Gábor Attila: *Életfogytig szabadláb. Alkotmányjogi karcolatok*. Budapest, Élet és Irodalom, 2011, 92–93.

letbeszéd *meghatározott* személyeket vesz célba, és a megsértetteknek nincs módjuk kitérni a közlés elől, mert az adott helyzetben rá vannak kényszerítve, hogy végighallgassák a szándékos inzultálást. Igaz, hogy a célba vett csoportokat indokolt megvédeni a támadó szövegek okozta lelki sérelmekről, de ez akkor fogadható el, ha a sértett személyeknek *nem volt módjuk elkerülni* a sérelmet.⁶⁰ Az egész nyilvános diskurzustér nem alakítható át sérülésmentes térré a szólásszabadság felszámolása nélkül. Ha a szólásszabadság felszámolásával jár, akkor meg nem lehet diskurzustérről beszélni.

Tehát a tartalmi és a kontextuális méltóságvédő felfogás között nem az a különbség, hogy az előbbi elismeri a közösségek méltóságát, az utóbbi viszont tagadja. A méltóságvédelem nincs ellentétben a szabad szólás alapjogi, kontextualista felfogásával. A szóláspárti megközelítés a konkrét kontextustól függően húzza meg azt a határt, ahol a szabad szólás véget ér, a méltóságvédelem kezdődik, és a védelemre szoruló közösségek egyenlő méltóságának garantálása érdekében más, nem szabadságkorlátozó eszközöket preferál.

5.2. Többség

A második világháború utáni jogrend a végletekig elfajult kisebbségellenes politikára adott válaszként fogalmazta meg az antidiszkriminációs normákat és a gyűlöletbeszédet érintő korlátozásokat. Az eredeti elgondolás legfőképp a rasszbeli, etnikai vallási kisebbségek védelmére vonatkozott, de a normák rendszerint nem korlátozódtak meghatározott csoportokra. Egyrészt az indokolhatta az általános megfogalmazást, hogy a gyűlölet sújtotta társadalmi csoportok köre idővel változhat, másrészt az, hogy a többség/kisebbség kérdése *nem számtani művelet* dolga. Például a nők enyhe számszerű többségben vannak a modern társadalmakban, de az előítéletek és más társadalmi hátrányok miatt igazolt a kisebbségekhez hasonló jogvédelmük. Az etnikai, vallási viták és feszültségek elharapózhatnak olyan rivális társadalmi csoportok között is, melyek egyike sincs kiugró számszerű többségben vagy hatalmi erőfölényben. Előfordul, hogy a számszerű kisebbség gyakorol elnyomó hatalmat, és az is, hogy az erőviszonyok megváltoznak, és az elnyomók leszármazóiból lesznek a gyűlöletbeszéd áldozatai (lásd a Dél-afrikai Köztársaságot).

Mégis indokolt külön szemügyre venni egy széles esetkört: amikor kifejezetten a társadalmi többség érzületeinek vagy meggyőződéseinek, illetve a politikai hatalmat birtoklók világnézeti, vallási elköteleződéseinek preferálásáról van szó. A legnagyobb nyilvánosságot kapott esetek közé tartoznak azok, melyekben egy-egy nem konvencionális felfogású szerzőt ér joghátrány. Például a muszlim fundamentalisták nyomására számos iszlám államban nemcsak betiltották Salman Rushdie *Sátáni versek* című regényét, hanem a szerzőt *fatvával*, halálos kiközösítéssel is sújtották, mert úgymond vallásgyalázó módon ábrázolta Mohamed prófétát. Orhan Pamuk török író egy svájci újságnak szóvá tette a törökországi örmények és kurdok egykori lemészárlását, amiért hazájában büntetőeljárás és kártérítési eljárás is indult ellene a „török

⁶⁰ BARENDT, ERIC: *Freedom of Speech*. Oxford, Oxford University Press, 2005, 174–175.

nemzeti identitás megsértése” miatt. A büntetőjogi vádak utóbb ejtették ellene, de a nemzeti érzésükben megsértett felperesek számára kártérítést kellett fizetnie. Oroszországban talán a Pussy Riot nevű feminista, autokráciaellenes aktivistacsoport és zenei együttes tagjai elleni fellépés jelez leginkább hasonló jelenséget. A csoport több tagját két év börtönbüntetésre ítélték vallási gyűlöletből fakadó garázdaság miatt, mert egy moszkvai székesegyházban egy flash mob keretében előadták a „Szűzanya, szabadíts meg Putyintól!” című dalukat. Putyin elnök helyeselte a bírósági döntést, mondván, a cselekedet az „egész orosz nemzetet gyalázta meg”. Ezzel szemben az Amnesty International azt hangsúlyozta, hogy a szabadságvesztés-szankció rendkívül aránytalan retorzió az állam részéről.⁶¹

A hazai jogtörténet autokratikus hagyományának is része a többségi nemzet és vallás kitüntetett jogi védelme a szabad szólással szemben. A Horthy-rendszerben például az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk büntetni rendelte azt, aki „a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen meggyalázó kifejezést használ vagy ilyen cselekményt követ el”. Ebben a korszakban érték büntetőjogi retorziók nemzet-, illetve vallásgyalázás miatt – mások mellett – Illyés Gyulát, József Attilát és Radnóti Miklóst. A Kádár-rendszerben például az követett el gyűlöletbeszédet bűncselekményt, aki „mások előtt a magyar nemzetet, továbbá – nemzetiségük, felekezetük, fajuk vagy szocialista meggyőződésük miatt – csoportokat vagy személyeket sértő vagy lealacsonyító kifejezést” használt.⁶²

Miért problémásak alapjogi perspektívából a többségi felfogással, illetve a politikai hatalmat birtoklók világnézeti, vallási elköteleződésével ellentétes szólásokat szankcionáló szabályok? Az alapjogok egyenlően illetik meg az embereket, ezért mindenkinek egyformán joga van megfogalmazni a véleményét. Akkor is, ha az egy kisebbség vagy a többség számára bántó vagy provokatív. A sértetti oldalt nézve hasonló a helyzet: mindenkinek egyenlő jogvédelemhez van joga, egy csoport sem igényelhet kiváltságokat. Ugyanakkor – az emberi természetből és a társadalmi lét sajátosságaiból következően – az erőszak vagy más jogsértés veszélye *nem egyformán* leselkedik a társadalmi többségre és az etnikai, vallási és más kisebbségekre. A többség képviselői hozzák léte a mindenkit kötelező szabályokat, a többséget alkotók könnyebben jutnak közhivatalhoz, a többség rendelkezik az anyagi erőforrások és a kényszerítő eszközök felett, könnyebben képes megvédeni érdekeit és jogait. Ismétlődő történelmi tapasztalat ugyanakkor, hogy jellemzően a kisebbségben lévők kerülhetnek méltánytalan hátrányba, őket sújthatják lealacsonyító sztereotípiák és kirekesztő jogi intézkedések. A hátrányban lévő kisebbségek egyenlő jogi státuszának eléréséhez és megőrzéséhez ezért különleges garanciák kellenek. A védő és támogató intézkedések határa, hogy nem sérthetik az alapvető jogokat, köztük a szólás-szabadságot. A demokratikus társadalmak belátják, hogy a többség érzékenységének védelme nem igényel többletgaranciákat. Ez magyarázza, hogy az említett méltóság-alapú szóláskorlátozási szempontok (státusz, sérelemmentesség, inkluzivitás védel-

⁶¹ EUR 46/014/2012, *Russian Federation: Release Punk Singers Held After Performance in Church*. Public Statement of 3 April 2012.

⁶² Btk. 269. §.

me) a társadalmi kisebbségek javára fogalmazódnak meg, nem a többségi preferenciáikért.

Tehát tipikusan a nem demokratikus jogrendű országokban fordulnak elő olyan törvények, melyek állami, nemzeti szimbólumokat, identitást, világnézeti felfogást preferálnak a szabad szólással szemben. A szólásszabadságot sértő alkalmazásuk a „nemzeti karakterükre” érzékeny, autokratikus alkotmányos berendezkedésű országokban jellemző. A strasbourgi bíróság például emberi jogi perspektívából elfogadhatatlannak tartotta, hogy a török büntető kódex tiltja a „törökséget”, illetve a „török nemzetet” sértő nyilvános közléseket.⁶³ A blaszfémiaellenes törvények és alkalmazásuk elemzése is arra figyelmeztet, hogy miközben emberi jogi igényekkel nem igazolhatók, gyakran a politikai vagy szociális értelemben hátrányos helyzetben lévők ellen vetik be azokat.⁶⁴

Tanulságos szemügyre venni a legújabb *hazai tendenciákat*. A 30/1992. alkotmánybírósági határozat zászlóshajója volt az alapjogok elsőbbségét hirdető alkotmány-szemléletnek. Ez a határozat fogalmazta meg az általános alapjogi teszteket, valamint a szólásszabadság alapjogi igazolóelveit. A döntés a tartalmi (séreلمي) alapú gyalázkodás büntetőjogi szankcionálását alkotmányértőnek minősítette, a kontextuális (közvetlen veszélyesség) alapú uszítás üldözését viszont alkotmányosnak találta.⁶⁵ Az eljárás alapja nem valamifajta rasszista, kirekesztő vagy kisebbségeket sértő beszéd volt. 1991-ben az ügyészség egyebek mellett a *magyar néppel* szembeni sértő, lealacsonyító kifejezések miatt emelt vádat – sok más akkori üggyhöz hasonlóan – a következő szövegű cikket közlő újság szerkesztői ellen: „Melldöngetve próbálnának Európába vonulni, ha Európa szívesen látná a bolsevizált balkáni magyar csordát.” Az alkotmánybírósági határozat szerint az ilyesfajta gyalázkodások ellen demokratikus jogrendű országban nem szabad fellépni, mert a szólás- és sajtószabadság körébe tartoznak.

Az ezt követő közel két évtized a szólásszabadság védelme és feladása közötti alkotmányos küzdelemlé is leírható. Az Alkotmánybíróság több későbbi határozatával igyekezett kiigazítani az induló precedens hiányosságait, fenntartva a kontextuális védelem alapjait. 2004-ben⁶⁶ és 2008-ban⁶⁷ alkotmányellenesnek minősített olyan törvénymódosításokat, amelyek első helyen a „*magyar nemzettel és a lakosság egyes csoportjaival*” szembeni kifejezések használatát kívánták szabadságvesztéssel büntetni, illetve más módon szankcionálni. 2009-ben már alkotmánymódosítási javaslatot is készített a Kormány, hogy felülírja az alkotmánybírósági gyakorlatot, de az első helyen a többségi felfogásokat említő tervezet nem kapott kellő többséget a parlamentben.

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság már 2000-ben megindult a többségi érzület, meggyőződést preferáló, tartalmi alapú szóláskorlátozás lejtőjén. Alkotmányosnak mi-

⁶³ *Taner Akçam v. Turkey*, 27520/07, Judgment of 25 October 2011.

⁶⁴ APPIAH, Kwame Anthony: *What's Wrong with Defamation of Religion?* In HERZ, Michael–MOLNAR, Peter (eds.): *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012, 164–182.

⁶⁵ 30/1992. (V. 26.) AB-határozat, ABH 1992, 167.

⁶⁶ 18/2004. (V. 25.) AB-határozat, ABH 2004, 303.

⁶⁷ 95/2008. (VII. 3.) AB-határozat, ABH 2008, 782.

nősítette a Büntető törvénykönyv nemzeti jelképek megsértését⁶⁸ büntető szabályát. 2007-ben jóváhagyta az akkor hatályos médiatörvénynek azt a rendelkezését, amely szerint a műsorszolgáltatás nem irányulhat – egyebek mellett – „semmilyen kisebbség, sem bármely többség nyílt vagy burkolt megsértésére”.⁶⁹ A médiahatóság gyakorlatában komolytalan ügyek kerültek túlsúlyba,⁷⁰ miközben a kisebbségek ellen lázító rádió- és tévécsatornák zavartalanul működhettek. Egy 2008-ban elfogadott alkotmánybírói határozat megnyitotta az utat a beszéd durvaságától függő és a *többséget védő* szólástilalom előtt. „Ha a véleménynyilvánítás a közösség egészére vonatkoztatott, a közösség tagjainak megkérdőjelezhetetlen, lényeges tulajdonságával áll összefüggésben, és akár a közösség létét is megkérdőjelezően szélsőséges, akkor a közösséghez tartozó személy joggal várhatja a jogrend által biztosított védelmet.” A döntés szerint diszkriminatív, ha a jogi védelem „csak a kisebbségben lévő közösségek tagjait illeti meg”.⁷¹

A magyar alkotmányjogi gondolkodás változása szorosan kötődött a politikai átalakuláshoz. Számos jel utalt arra, hogy az állami döntéshozók kevésbé törekedtek a kiszolgáltatott helyzetben lévő csoportok oltalmazására. A méltóságra hivatkozva terjedő szóláskorlátozás nem a kiszolgáltatott kisebbségek: a mélyszegénységben élő romák, a mentális sérültek, a melegek méltóságát kezdte védeni, hanem inkább a közhatalom gyakorlóival vagy a többségi nézetekkel szembeni kritika elfojtására irányult. A felelősségre vonás rendre elmaradt azokban az esetekben, amikor nemcsak az erőszak veszélye valósult meg, hanem az erőszak be is következett. A rendőrség és az ügyészség túrta a labdarúgó-mérkőzésekhez kapcsolódóan, a cigánytelepek környékén, a kiélezett gyülekezési szituációkban (pl. Meleg Méltóság Menet) megjelenő uszító szövegek burjánzását. Igaz, hogy a Fővárosi Bíróság⁷² és a Fővárosi Ítéltábla⁷³ késedelmesen, de végül betiltotta a romák kirekesztésére és erőszakos fellépésre szakosodott Magyar Gárdát. Ám a paramilitáris extrémista csoportok újabb megjelenési formáival szemben már tehetetlennek bizonyult az igazságszolgáltatás.

Miközben a nyomozó hatóságok nem találták a módját, hogy miként kell bizonyítani a cigányok elleni faji bűncselekményeket, addig az árpádsávósokkal szembe szegülő romákra sújtottak az eredetileg kisebbségvédelmi célú paragrafusokkal. Például azokat a sajobábonyi romákat, akik részt vettek a Magyar Gárda felvonulása miatt kitört rendbontásban, a Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság – úgymond – „magyarelles uszítás” és közösség tagja elleni erőszak büntették alapos gyanújával vette őrizetbe. Az utóbbi indokkal ítélte el őket első fokon a Miskolci Törvényszék,⁷⁴ majd a büntetéseket részben súlyosítva, másodfokon a Debreceni Ítéltábla.⁷⁵

⁶⁸ 13/2000. (V. 12.) AB-határozat, ABH 2000, 61.

⁶⁹ 1006/B/2001. AB-határozat, ABH 2007, 1366.

⁷⁰ KOLTAY András (szerk.): *A gyűlöletbeszéd korlátozása Magyarországon. Alkotmányos és jogalkalmazói megközelítések, európai kitekintéssel.* Budapest, Complex, 2013, 88–89.

⁷¹ 96/2008. (VII. 3.) AB-határozat, ABH 2008, 824, 832.

⁷² Fővárosi Bíróság, 19.P.26.453/2007/126.

⁷³ Fővárosi Ítéltábla, 5.Pf.20.738/2009.

⁷⁴ Miskolci Törvényszék, 4. Fk. 1188/2011.

⁷⁵ Debreceni Ítéltábla, Fkf. I. 498/2013.

Azt gondolom, ezt a folyamatot koronázta meg az Alaptörvény negyedik kiegészítése, amely a IX. cikk (5) bekezdésébe foglalta: „A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösséghez tartozó személyek – törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni.” A Velencei Bizottság két kritikai észrevételt fogalmazott meg a paragrafussal kapcsolatban. Egyrészt a norma homályos fogalmakat tartalmaz, ezért alkalmazásának következményei meglehetősen bizonytalanok. Emiatt sérülhet az *előreláthatóság* jogbiztonsági követelménye. Másrészt tartalmilag aggályos a „magyar nemzet méltósága” védelmében korlátozni a szólást, mert ez olyan kategória, amely nem kapcsolható az *emberi méltóság* elvéhez.⁷⁶

6. Szabadság és egyenlőség

Az alkotmányos demokrácia a szabadságot garantáló alapjogok elsődlegességén és a korlátozott közhatalom eszméjén alapul. Szólás- és sajtószabadság nélkül nincs demokrácia. A szólásszabadság rawlsi értelemben vett *elsőbbsége* helyesen értelmezve egyrészt azt jelenti, hogy ez az alapvető szabadságjog odáig tart, ahol egy *másik szabadságjog* kezdődik, ezért a közjóra hivatkozva nem csorbítható. Másrészt a szólásszabadság elsőbbsége úgy értelmes, ha mindenkinek *egyenlő* joga van a nyilvános önkifejezésre. Azaz akkor is megszólalhat, ha negatív érzéseit, haragját, gyűlöletét akarja kifejezni. A szólásban rejlő veszély önmagában elégtelen indok a jogkorlátozásra, hiszen jóformán minden politikai közlés rejt magában veszélyeket.⁷⁷

Az emberek *egyenlő jogvédelmének* előmozdítása az államok és a nemzetközi közösség feladata. Ha a szabadság csorbítása nem járulhat hozzá az egyenlőség előmozdításához és a befogadó politikai közösség kialakításához, akkor milyen eszközök jöhetnek számításba? Ha a szólásszabadság korlátozása nem igazolt az elvont közbéke érdekében, akkor miként kerülhető el, hogy az elvadult szólás és a kirekesztés úgy elterjedjen, hogy végül felszámolja a szabadságvédő alkotmányos rendet? Indokolt még egyszer szemügyre venni a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló ENSZ Egyezmény azon cikkeit, melyek az állam és intézményeinek *nem szabadságkorlátozó* feladatait sorolja fel az egyenlőség és az integráció előmozdítása érdekében. Az egyezmény normativitásából következően az alábbi kijelentő mondatok természetesen elvárások.

– Az államok nem kezdeményeznek, nem folytatnak, *nem támogatnak rasszista politikát*. Hatékony intézkedéseket hoznak országos és helyi kormányzati politikájuk és törvényeik felülvizsgálására. *Támogatják az integrációs* szempontból vegyes szervezeteiket és mozgalmakat. A hátrányos helyzetű nemzeti, etnikai csoportok fejlődé-

⁷⁶ CDL-AD(2013)012-e, *Opinion on the Fourth Amendment to the Fundamental Law of Hungary*, 51–53.

⁷⁷ RAWLS, John: *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press, 1996, 315, 331.

sének és védelmének biztosítására különleges és konkrét intézkedéseket hoznak abból a célból, hogy számukra az emberi jogok teljes és egyenlő élvezetét biztosítsák.⁷⁸

– Az államok elítélik a faji elkülönítést. *Elítélnék* minden olyan propagandát és szervezetet, amely egy faj felsőbbrendűségét hirdető eszmén alapul, vagy a gyűlöletet és megkülönböztetést előmozdítani igyekszik. Nemzetiségi vagy etnikai származásra tekintet nélkül mindenki számára biztosítják a jogot a törvény előtti egyenlőséghez. Bíróságok és más állami intézmények útján *hatékony jogvédelmet biztosítanak* az egyezményesértő cselekményekkel szemben.⁷⁹

– Hatékony intézkedéseket tesznek az *oktatás, a kultúra és a tájékoztatás* területén abból a célból, hogy a megkülönböztetésre vezető előítéleteket leküzdjék és a nemzetek és a faji vagy etnikai csoportok közötti megértést, türelmességet és barátságot előmozdítsák.⁸⁰

Feltehetően ezekre a normákra is utalhatott a magyar Alkotmánybíróság, amikor a szólásszabadságot korlátozó törvényhozási kezdeményezések felülvizsgálatakor emlékeztetett: „Ha a politikai élet alakítói elkötelezettek az Alkotmány alapértékei mellett, és következetesen megnyilvánulnak a kirekesztő nézetekkel szemben, akkor kifejezésre juttatják, hogy a megsértett csoportokhoz tartozók megfelelő támogatást és védelmet kapnak a politikai közösségtől. Ilyen környezetben a gyűlölet, a megvetés és az ellenézés hangjai elszigetelődnek, jelentéktelenné válnak és nem képesek jogsérelem okozni.”⁸¹

A dolgozat konklúziójaként talán nem túlzás azt állítani, hogy tévúton jár az az állam, amelynek egyetlen deklarált eszköze a politikai szólás szabadságának korlátozása. Ha a gyűlöletbeszéddel szembeni *politikai* fellépés helyét átveszik a büntető törvénykönyv inkluzivitás-látszatú paragrafusai, akkor fokozatosan elenyészik az esély a rasszizmus és a kirekesztés visszaszorítására. Meglehetően a tiltó paragrafusokat nem követi nyomban elrettentő és megtorló eljárások és ítéletek sorozata. De ahogy terjednek a szólást tiltó paragrafusok a büntető kódexben és a pénzfizetési szankciók a polgári jogi kódexben,⁸² úgy hanyatlik az alkotmányos demokrácia. A szóláskorlátozó szabályozás antidemokratikus és alapjogsértő tendencia része, ha nem a hátrányos helyzetű, sérülékeny társadalmi csoportok tagjait védi, hanem a többségi, hatalmi pozícióban lévőket.

⁷⁸ 2. cikk.

⁷⁹ 3–6. cikk.

⁸⁰ 7. cikk.

⁸¹ 95/2008. (VII. 3.) AB-határozat, ABH 2008, 782, 793.

⁸² GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: Az új polgári jogi gyűlöletbeszéd-szabályozásról. *Fundamentum*, 2013/4., 21–37.